

УДК 930.2:23/28
ББК 63.01

Олег ЖЕРНОКЛЕЄВ

ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ ХРИСТІЯНСЬКИХ КОНФЕСІЙ У ФОНДАХ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті узагальнено й систематизовано інформацію про основні види першоджерел з історії християнських конфесій, які зберігаються у фондах Державного архіву Івано-Франківської області. Подано характеристику найбільших і найважливіших документальних колекцій та окремих унікальних документів архіву з погляду можливостей їх використання в новітніх наукових студіях з історії церкви, краєзнавства, генеалогії.

Ключові слова: джерела, документи, історія церкви, Державний архів Івано-Франківської області.

Духовне відродження України на рубежі ХХ–ХХІ століть цілком закономірно зумовило неабияке зростання наукового й суспільного інтересу до історичного минулого християнства та інших релігій на українських землях. Особливим чином це стосується Галичини, яка до Другої світової війни була унікальним поліетнічним і поліконфесійним регіоном із багатотисячними традиціями співжиття й власним досвідом міжнаціонального та міжрелігійного спілкування. Значний масив джерел з історії релігійного життя, і зокрема християнських конфесій, зберігся в Державному архіві Івано-Франківської області (ДАІФО). Частина з них ще чекає на своїх дослідників.

Загальна характеристика основних фондів ДАІФО, що стосуються історії церкви, дана в монографічних працях, наукових статтях і дисертаційних дослідженнях І.Андрухів, Р.Делятинського, І.Дрогобицького, О.Єгрешія, Я.Заборовського, О.Лисенка, В.Марчука, І.Монолатія, В.Перевезія, Л.Пунько, Б.Савчука, Л.Соловки та інших дослідників етнорелігійних процесів і міжконфесійних взаємин у Галичині¹. Велика робота з виявлення й опису документів проведена архівістами ДАІФО. Вона знайшла відображення в новому ґрунтовному виданні Путівника архіву (відповідальний редактор К.Мицан, старший упорядник Л.Соловка)².

Однак досі фактично відсутня комплексна спеціальна праця, у якій було б здійснено детальний джерелознавчий аналіз пам'яток з історії релігійних конфесій у Галичині нової та новітньої доби. Завданням цієї невеличкої розвідки стали узагальнений огляд і систематизація найновішої наукової інформації про джерела з історії християнських церков у фондах обласного архіву.

Усі джерела з історії християнських конфесій, що зберігаються в ДАІФО, найдоцільніше, на нашу думку, класифікувати за критерієм їхнього походження. У разі застосування такого підходу до першої групи джерел слід віднести документи, що відклалися в результаті діяльності самих релігійних установ. Другу велику групу утворюють документи органів державної влади та місцевого самоврядування, що стосуються релігійних питань і віддзеркалюють розвиток релігійної ситуації в регіоні та державно-церковних взаємин. Загальну картину поширеності релігійних конфесій, чисельності вірних, територіального розміщення та динаміки розвитку громад дають результати переписів населення та інші статистичні матеріали, значна частина яких опублікована. Окремо слід виділити джерела особового походження і, у першу чергу, епістолярну спадщину, яка, відразу зауважимо, у силу відсутності в ДАІФО особових фондів релігійних діячів є порівняно незначною за обсягом і розпорошена по різних фондах. Події духовного життя, як правило, знаходили відгомін і на шпальтах преси, чималий масив якої зберігається в науково-довідковій бібліотеці архіву.

Серед джерел першої групи звертає на себе увагу насамперед унікальна колекція метричних книг церков, костелів, синагог Станіславського воєводства (фонд 631, описи 1–4). Створена 1993 р., вона була доповнена в 2009–2010 роках метричними книгами, що надійшли з обласного відділу реєстрації актів цивільного стану. Станом на сьогодні колекція охоплює 995 одиниць збе-

реження за 1752–1934 рр., оснащена географічним покажчиком і картотекою, містить документи латиною, польською та українською мовами й за підвищеного інтересу до генеалогії широко використовується в пошуково-довідковій роботі. Відомості метрик можуть дати багатющий матеріал для біографічних, генеалогічних студій, а також написання історії населених пунктів.

До найдавніших належить і фонд Коломийського римо-католицького деканату (ф. 594). Ця церковно-адміністративна одиниця об'єднувала римо-католицькі громади не лише міста Коломиї та повіту, але й Городенки, Снятина, Заболотова, Косова, Кут та інших населених пунктів. Серед матеріалів його 115 справ за 1769–1938 рр. є копія послання Папи Римського Лева XII від 25 грудня 1825 р., пастирські листи архієпископів, розпорядження римо-католицької митрополичої консисторії та Львівського архієпископа (1780–1925 рр.), результати канонічних візитацій парафій деканату в 1769–1774 рр., акти обстежень костелів, інвентарні описи майна тощо. Окремі аспекти діяльності мирян у церкві розкривають документи церковних братств при парафіяльному костелі в Коломиї й, зокрема, списки їх засновників і членів, статут товариства взаємодопомоги, касові книги.

Проте найбільший масив першоджерел з історії церкви на теренах Прикарпаття містить фонд Станіславської греко-католицької консисторії (ф. 504, 1199 од. зб. за 1788–1944 рр.). Виділена з Львівської митрополичої архієпархії 1885 р., Станіславська єпархія в різний час охоплювала територію сучасної Івано-Франківської області й ряд районів Тернопільської та Чернівецької областей. У фонді зберігаються протоколи засідань консисторії, єпархіального суду (у справах розриву шлюбів, 1928–1939 рр.), документи церковних товариств (про заснування, статuti, діяльність), парафіяльних шкіл, найрізноманітніші відомості про священиків і студентів духовної семінарії, їх особові справи, описи майна парафій, а також листування Львівської митрополичої та Станіславської консисторій з парафіями, деканатами, священиками, мирянами.

Серед матеріалів фонду знаходяться документи під назвами “Протоколи відправленою відвідання деканальної церкви” або “Протоколи відбутої деканальної візитації церкви”, у яких є метричальні дані про душпастиря, відомості про церковне майно, фізичний стан храму, опис його зовнішнього вигляду й інтер'єру, дата побудови (на жаль, не для всіх храмів). Цікаву інформацію про священиків містять “Табелі поведінки”, “Посвідчення про поведінку”, “Табелі властивостей”, “Табелі кваліфікаційні”. Зокрема, у “Табелях поведінки” подано послужний список священиків, зазначено їх моральний рівень, ставлення до влади, особливі заслуги, вади й погрішності. У “Табелях властивостей” дається оцінка таких рис священика, як ревність, ініціативність чи байдужість, ставлення до парафіян, характеризуються естетика дому Божого, порядок у помешканні священика, його зовнішній вигляд, “пристойність в одязі”, родинне життя. У “Табелях кваліфікаційних” є відомості про те, якими мовами володіє священик, які має знання з філософських і богословських наук.

Особливо цінними документами фонду є книга обліку священиків єпархії (за період з грудня 1873 до березня 1944 рр.) і метрики кліру (5 справ за 1887–1941 рр.), оскільки в них укавано біографічні дані священиків, подано інформацію про їх службову діяльність, у тому числі дати рукоположення, місце й термін служби та ін. До переліку унікальних документів архіву внесено й грамоту про складання о. Михайлом Ганушевським конкурсного іспиту з богословських наук з автографом та особистою печаткою митрополита Андрея Шептицького (1914 р.)³. Загалом цей фонд належить до найцінніших колекцій архіву й сьогодні залишається все ще недостатньо вивченим і опрацьованим дослідниками та значною мірою не введеним до наукового обігу. Це пояснюється багатьма причинами, зокрема, і великим обсягом фонду, наявністю в ньому численних складних для опрацювання рукописних матеріалів латинською, німецькою, польською мовами.

Цікаві деталі до соціального портрета релігійних рухів і суспільної діяльності церкви можуть додати матеріали невеличкого (з однієї справи) фонду 627 – Марійської конгрегації жінок і дівчат парафії Станіслав-Гірка, що належала до деканату Станіслав-місто. У справі – протоколи загальних зборів товариства, членська грамота Марійської конгрегації, фотографії членів товариства (1936–1937 рр.) і першого причастя дітей у Станіславі (червень 1938 р.).

Низка документів, що належали релігійним установам і діячам (протоколи засідань правління, статuti, листи тощо), відклалися й у фондах органів державної влади та місцевого самоврядування: Державного секретаріату освіти й віросповідань уряду ЗУНР, Станіславського воєводського управління, повітових староств (див., наприклад, ф. 6 “Станіславське повітове староство”, ф. 8 “Коломийське повітове староство”), відділів поліції часів Другої Речі Посполитої та ін. Так, у матеріалах ф. 632 “Колекція документів з історії освіти періоду ЗУНР” зберігається лист міністра віросповідань уряду УНР в екзилі Івана Огієнка від 22 травня 1922 р., адресований греко-католицькому парафіяльному управлінню в Жидятичах, із подякою за матеріальну допомогу дітям українських емігрантів. Документ був виявлений у ході підготовки нового видання Путівника ДАІФО архівістом Л.Соловкою. У листі є автограф й особиста печатка професора І.Огієнка (митрополита Іларіона)⁴.

Друга група джерел представлена, передусім, документами Станіславського воєводського управління – вищого органу польської влади на теренах нашого краю в міжвоєнний період (ф. 2, датування документів 1915–1939 рр.). У структурі воєводського управління з 1921 р. діяло 10 відділів, серед яких був і відділ релігійних культів. Надалі відбувалися реорганізації і в другій половині 30-х років релігійними питаннями відав уже так званий реферат у складі політико-національного підвідділу громадсько-політичного відділу⁵. Він займався наданням дозволів на організацію релігійних закладів, виділенням їм фінансової допомоги, забезпеченням католицькому віросповіданню опіки з боку держави, нагляду за веденням записів актів цивільного стану й т. п. Поміж його документації (описи 1, 2, 6, 7, 11, 14) дослідник може знайти циркуляри Президії Ради міністрів міжвоєнної Польщі, Міністерства внутрішніх справ, віросповідань і освіти про прийняття служителями релігійних культів присяги на вірність польському урядові, порядок ведення реєстрації актів цивільного стану та примусове введення польської мови в діловодство релігійних установ, а також циркулярні розпорядження, інформації, відомості та листування Станіславського воєводського управління про діяльність греко-католицького духовенства та лояльність до польської влади⁶, нагляд за митрополитом Андреем Шептицьким, організацію і реорганізацію парафій, призначення, звільнення і переміщення служителів релігійних культів⁷, вибори членів парафіяльних комітетів у Станіславському воєводстві.

У матеріалах фонду відображено будівництво й ремонт костелів, церков, цвинтарів. Можна віднайти дані про чисельність населення за віросповіданням, кількість греко- і римокатолицьких парафій, євангелістських громад, священників⁸; є списки релігійних громад воєводства, іменні списки священників, викладачів Станіславської духовної семінарії, а також скарги населення на священників окремих парафій. Частина документів стосується ведення записів актів цивільного стану, у т. ч. заборони використання для цього української мови й притягнення порушників до відповідальності⁹. Подібні факти є й у документах деяких інших фондів. Так, серед документації адвоката Й.Партицького в Станіславі (ф. 342, 79 од. зб. за 1919–1938 рр.) є справа захисту адвокатом Я.Крижанівським о. Івана Лятишевського, пароха в Ланчині, обвинуваченого в “підробці” метричних книг через те, що він вносив у метрики прізвища в українській транскрипції¹⁰.

Надзвичайно цікавим та інформативним джерелом є численні щоденні, тижневі, місячні, кварталні звіти органів польської державної влади й поліції про суспільно-політичну обстановку в краї¹¹, які збереглися не тільки в матеріалах воєводського управління, але й Станіславського воєводського управління державної поліції (ф. 68, 1921–1939 рр.) і деяких ін. Ці документи віддзеркалюють суспільну позицію й активність Греко-католицької церкви, діяльність пов’язаних із нею політичних і громадських об’єднань, участь священників в організації та проведенні богослужінь з нагоди українських національних і релігійних свят, спорудженні й освяченні хрестів, каплиць, символічних могил Українських січових стрільців та інших національно-політичних маніфестацій¹². У ДАІФО збереглася також частина аналогічних звітів Львівського, Тернопільського, Краківського, Люблінського, Волинського воєводських управлінь¹³.

У цілому документальна база фондів дорадянського періоду є досить репрезентативною й дозволяє відтворити багатобарвну палітру етноконфесійних взаємин і загальний розвиток релігійної ситуації на Прикарпатті в період між двома світовими війнами.

Окремі фрагментарні відомості, переважно господарського характеру, про існування й функціонування християнських храмів XVIII – XX ст. у ряді населених пунктів області (Станіслав, Богородчанах, Галичі, Городенці, селах Коломийського, Косівського, Снятинського та інших повітів) містять фонди міських управ, повітових староств, будівельних експозитур. Серед найдавніших – документи міської управи містечка Войнилів (ф. 539, 1773–1795 рр., у тому числі опис майна церкви 1786–1789 рр.), магістратського суду м. Галич (ф. 20, 1790–1855 рр.), магістрату м. Станіслав (ф. 7, 1841–1919 рр.), комісарів Городенківського, Коломийського, Косівського, Печеніжинського, Снятинського повітів Чернівецької губернії періоду Першої світової війни (фонди 12, 15, 62, 604, 605; 1914–1918 рр.).

Документи, пов'язані головним чином із вирішенням питань власності, виділення земельних ділянок і коштів на побудову або відновлення, ремонт церков, опису їх майна тощо, відклалися у фондах Станіславського й Богородчанського повітових управлінь з відбудови господарства й відповідних будівельних експозитур (початок 1920-х років), а також у фондах повітових староств (до 1939 р.). Попри здебільшого частковий та уривчастий характер відомостей ці документи все ж є дуже важливими для відтворення цілісної картини історичного минулого християнських святинь на Прикарпатті, а також для написання історії окремих населених пунктів нашого краю.

Щодо повоєнного часу найбільше інформації, яка безпосередньо стосується історії церкви, а також політики радянської влади у сфері релігії та конфесійного життя, можна почерпнути головню з двох фондів – Уповноваженого Ради в справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР у Станіславській (Івано-Франківській) області (ф. Р-388) та Уповноваженого Ради в справах православної церкви при Раді Міністрів СРСР у Станіславській (Івано-Франківській) області (ф. Р-389)¹⁴. У першому з них детально висвітлюється драматичний період в історії римо-католицької та греко-католицької церков (1944–1987 рр.). Фонд містить звіти, таблиці про наявність релігійних громад, товариств, діючих храмів у 1944–1945 рр. (дані систематизовані по районах, містах Станіслав і Коломия та загалом по області), списки монастирів і монахів (1945–1946 рр.) та ін. Окрему велику групу складають документи про ліквідацію УГКЦ у процесі “возз'єднання” греко-католицької і православної церков та особливості перебігу цього процесу в області, про діяльність і закриття монастирів, використання культових приміщень для господарських і культурних потреб тощо. Інформацію про релігійну ситуацію в області в 1944–1966 рр. доповнюють документи фонду Р-389, а також матеріали виконкому обласної ради із цього питання, які в цілому висвітлюють антирелігійну політику радянської влади¹⁵. Окремі матеріали можна віднайти також у фондах Івано-Франківського обкому Комуністичної партії України, обласної прокуратури та деяких ін.

Яскравим свідченням карально-репресивної політики тоталітарного режиму щодо церкви стала архівно-слідча справа Лукача Семена Михайловича – єпископа, професора богослов'я Станіславської духовної семінарії, оголошеного Папою Римським блаженним, новомученика й вірного слуги Божого Української греко-католицької церкви – репресованого в 1949 році за ст. 54-10 ч. 2-а КК УРСР. У справі (111 аркушів) є автобіографія єпископа, протоколи допитів обвинуваченого та свідків, постанови на арешт й обрання міри запобіжних заходів, обвинувальний висновок, витяг з протоколу позасудового органу (Особливої Народи при МДБ СРСР), рішення прокуратури Івано-Франківської області про реабілітацію та ін.¹⁶

Порівняно нещодавно – у 2007 та 2010 рр. – матеріали опису 2 фонду Р-388 були доповнені за рахунок документів Відділу в справах релігій (1992–1998 рр.) та Управління в справах національностей, міграцій та релігій (1998–2007 рр.) Івано-Франківської облдержадміністрації. Це – рішення, постанови, розпорядження центральних і місцевих органів державної влади з релігійних питань, інформації, довідки, узагальнюючі матеріали про явища й процеси в духовному житті краю, листи, скарги, заяви громадян і документи їх розгляду, а також річні статистично-інформаційні звіти про релігійні організації області за 1998–2007 рр.¹⁷ Окрім того, з таємного зберігання надійшли 4 справи, зокрема, інформації з питань об'єднання греко-католицької та православної церков, про діючі й недіючі храми, наявність священнослужителів (вересень-грудень 1945 р.), кварталні плани роботи уповноваженого в справах релігійних культів та інформації про стан і діяльність релігійних об'єднань (1947, 1972 рр.). У листопаді 2008 р. на

зберігання надійшли 483 особові справи священників післявоєнного періоду (ф. Р-388, опис 1-д), а у 2010 р. був складений опис 3, який містить 613 справ релігійних громад області за 1946–1989 рр. Усі ці документи розкривають складний перебіг процесів духовного відродження на Прикарпатті кінця 80-х років ХХ – початку ХХІ ст.

Джерельну базу для різнопланових сучасних наукових студій з історії церкви суттєво доповнюють рукописні книги й друковані видання з фондів науково-довідкової бібліотеки ДАІФО. Це, насамперед, дві рукописні книги старослов'янською мовою: “Трефолог” (1431 р.) і “Трефологон”, які включають щомісячні євангельські читання й молитви, а також стародруки релігійного змісту латиною XVI–XVII ст.¹⁸

Бібліотека також зберігає різноманітні збірки статистичних матеріалів і колекцію періодичних видань. Особливо цінними серед них є вісники законів Австро-Угорської монархії, Галицького коронного краю, Польщі; часописи австрійського періоду в історії краю (“Діло”, “Галичанин”, “Руслан”, “Gazeta Lwowska” та ін.), періоду ЗУНР (“Република”, “Републиканець”), міжвоєнного часу (“Діло”, “Нова зоря”, “Новий час”, “Громадські вісті”, “Туцьке слово”, “Kurjer Stanisławowski” та ін.) і преса періоду німецької окупації (“Українське слово”, “Станіславське слово”, “Самостійна Україна”, “Рогатинське слово”, “Краківські вісті”).

На підставі розпорядження представника Президента України в Івано-Франківській області в 1993 р. ДАІФО передав бібліотечі Богословського катехитично-теологічного інституту УГКЦ релігійну літературу, яка за часів радянської влади була вилучена з духовних семінарій і церков. Серед неї – перші друковані видання в Україні (кінця XVI – початку XVII ст.): знаменита “Острозька Біблія” (1581 р.), “Євангеліє” (Вільно, 1600 р.), “Часослов” (Львів, 1600 р.) та інші, усього 1 991 найменування в кількості 2 861 прим.¹⁹

Підсумовуючи, хотілося б зазначити, що наведеним вище переліком не вичерпується інформація з історії християнських конфесій в архівних і бібліотечних фондах ДАІФО. Адже духовне життя, особливо до 1939 р., було так тісно вплетене в усі аспекти існування суспільного організму, що на ті чи інші його пам'ятки можна натрапити практично в усіх фондах архіву, передусім дорадянської епохи. Проте серед офіційних джерел усе ж найширше представлені документи органів державної влади, місцевого самоврядування та самих релігійних організацій. Частина з них ще не достатньо опрацьована дослідниками й по суті не введена в науковий обіг.

У цілому документальні колекції обласного архіву ще зберігають свій чималий евристичний потенціал і в найближчій перспективі можуть збагатити джерельну базу нових історичних і релігієзнавчих студій, досліджень з регіоналістики, біографістики, генеалогії, історії міст і сіл, родинної історії.

1. Андрухів І. Станіславська (Івано-Франківська) єпархія УГКЦ крізь призму століть: історико-релігійний аспект / І. Андрухів, О. Лисенко, І. Пилипів. – Івано-Франківськ, 2010; Делятинський Р. Історія Станіславської єпархії (1885–1900) / Р. Делятинський. – Івано-Франківськ, 2001; Єгрешій О. Єпископ Григорій Хомишин: портрет релігійно-церковного і громадсько-політичного діяча / О. Єгрешій. – Івано-Франківськ, 2006; Марчук В. Церква, духовність, нація. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. / В. Марчук. – Івано-Франківськ, 2004; Монолатій І. Духовна Коломия: причинки до історії християнства Коломиї / І. Монолатій. – Коломия, 1998; Соловка Л. Документи Станіславської греко-католицької консисторії 1788–1944 рр. / Л. Соловка // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 2001. – Т. 7. – С. 88–89 та ін.
2. Державний архів Івано-Франківської області : путівник. – Т. 1 : Фонди періоду до 1939 року / [відп. ред. К. Мицан ; старш. упоряд. Л. Соловка]. – К., 2008.
3. Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО). – Ф. 504, оп. 1, спр. 767, арк. 6.
4. Там само. – Ф. 632, оп. 1, спр. 4, арк. 1.
5. Державний архів Івано-Франківської області : путівник... – Т. 1. – С. 26–27.
6. ДАІФО. – Ф. 2, оп. 1, спр. 180–181, 733, 2105 та ін.
7. Там само. – Спр. 1420, 1519 та ін.
8. Там само. – Спр. 538.
9. Там само. – Спр. 2044, оп. 11, спр. 21.
10. Державний архів Івано-Франківської області : путівник... – Т. 1. – С. 116.

11. ДАІФО. – Ф. 2, оп. 1, спр. 146–147, 201, 258–265, 327, 415–418, 607, 668–670, 829–852, 953–964 та багато ін.
12. Там само. – Спр. 1285 та ін.
13. Там само. – Спр. 65–67, 141–145, 202–204, 409–410, 664–665, 1283, 1575–1576 та ін.
14. Андрухів І., Лисенко О., Пилипів І. Станіславська (Івано-Франківська) єпархія УГКЦ крізь призму століть... – С. 45.
15. Державний архів Івано-Франківської області : путівник... – Т. 1. – С. 17.
16. ДАІФО. – Ф. 2157, оп. 2, спр. 4733, арк. 1–111.
17. Там само. – Ф. Р-388, оп. 2, спр. 286, 295, 301, 307, 313, 323, 328, 334, 341.
18. *Annales ecclesiastici*. – Antverpiae, 1609; Tirini Antverpiani, Jacobi. *Commentarius in vetus et novum Testamentum*. – Antverpiae, 1632 та ін.
19. Державний архів Івано-Франківської області : путівник... – Т. 1. – С. 19.

In the article the information about the basic types of original sources for history of christian confessions, which are saved in the funds of the State archive of Ivano-Frankivsk region, is generalized and systematized. Description of most and major documentary collections and separate unique documents of archive is given with a view to possibilities of their use in the newest scientific receaches in history of Church, study of a particular region, genealogy.

Key words: *historical sources, documents, history of Church, State archive of Ivano-Frankivsk region.*